

STOPENJSKO BESEDOTVORJE V SLOVANSKIH JEZIKIH

Stopenjsko besedotvorje je metodologija, ki presega obravnavo binarnega odnosa med motivirajočo in motivirano besedo, zajema namreč širše nabore besed vseh neposrednih in posrednih tvorjenk iz netvorjenega besedotvornega izhodišča. Posebej utemeljena je v slovanskih jezikih, za katere je značilna višjestopenja tvorba (npr. v slovenščini: *gledati* → *pregledati* → *pregledovati* → *pregledovalec* → *pregledovalski*; v poljščini: *centrum* → *centralny* → *centralizować* → *centralizacja* → *centralizator* → *centralizatorski*, v ukrajinščini: *фарба* → *фарбувати* → *перекфарбувати* → *перекфарбовувати* → *noneперекфарбувати* → *noneперекфарбовуватися*). Tovrstna obravnava besedja omogoča celovitejši vpogled v besedotvorni in vzporedno tudi pomenotvorni mehanizem določene jezika. Znano je namreč dejstvo, da je obrazilna morfemizacija pomensko zgostitvena in zato abstraktnejša (Vidovič Muha 1988: 29). Ob tem velja poudariti še, da je izkoriščenje besedotvornih postopkov kot poimenovalnih možnosti za slovanske jezike zelo pomembno, saj je to eden od očitnih pokazateljev jezikovne vitalnosti.

Začetki stopenjske metodologije segajo v leto 1963, ko se je začel izdelovati stopenjski slovar A. N. Tihonova na Pedagoškem inštitutu v Samarkandu (Skarżyński 1999: 155). Skozi leta in desetletja se je metodologija razvijala v več različnih jezikoslovnih središčih. Za več slovanskih jezikov so bili izdani stopenjski slovarji, neredko sprva za govorke_c jezika kot tujega jezika (več v: Skarżyński 2006, Kern 2017). Na Poljskem je leta 2003, ob 30-letnici stopenjskega besedotvorja, izšla tudi znanstvena monografija *Stowotworstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowanie*, ki jo je uredil Mirostaw Skarżyński.

Pričujoča monografija *Stopenjsko besedotvorje v slovanskih jezikih* je prva obsežnejša večjezična monografija, ki sistematično predstavlja različne pristope k stopenjskim analizam v kar trinajstih slovanskih jezikih, poleg tega pa vključuje tudi prispevek o slovenskem znakovnem jeziku. Prispevki v svojih analizah posegajo na področja leksikografije, leksikologije, sociolingvistike, jezikovnih tehnologij, raziskav jezikov kot drugih in tujih jezikov, konfrontativne analize besedotvorja v različnih jezikih, kot rečeno tudi slovenskega znakovnega jezika, v sklopu katerega lahko govorimo o t. i. kretnjetvorju.

Uvodnemu poglavju sledi poglavje *Mesto stopenjskega besedotvorja v jezikoslovju*, ki je osredotočeno na teoretično utemeljitev metodologije stopenjskega besedotvorja ter predstavitev doprinosov razvrščanja besedja v besedotvorne sestave in stopenjskih raziskav nasploh. Poglavje uvede prispevek levgeniie Karpilovske *Besedotvorni sestav v odnosu do drugih enot sistematizacije leksike* (ukr. *Словотвірне гніздо в колі інших одиниць систематизації лексики*). V njem avtorica opredeli pojem besedotvornega sestava kot osrednjega sredstva za organizacijo leksike v ukrajinskem jeziku. Razume ga kot metajezikovno enoto, ki omogoča globljo tipološko in primerjalno analizo. Aliksandr Lukašhanets v prispevku z naslovom *Besedotvorni sestav: njegovo mesto v sistemu kompleksnih besedotvornih enot, sinhronne meje* (blr. *Словаўтваральнае гняздо: месца ў сістэме комплексных адзінак словаўтварэння, сінхронныя межы*) potrdi potrebo po stopenjskem slovarju za beloruščino, saj bo le ta omogočil sistematičnejši prikaz besedotvornega mehanizma jezika. Avtor opozori na težave stopenjske razvrstitve tvorjenk: (a) problem določanja besedotvornih izhodišč, (b) razhajanje med pomenskim in formalnim vidikom tvorbe ter (c) nejasne meje med motivacijo in analogijo. Ob tem se zavzame za t. i. multidimenzionalno razumevanje tvorbe. Zgodovinski razvoj in teoretsko ozadje stopenjskega besedotvorja v poljski jezikoslovni tradiciji s poudarkom na terminološkem vidiku obravnava Paweł Kowalski v prispevku *Stopenjsko besedotvorje kot orodje interpretacije jezikovne resničnosti* (polj. *Stowotwórstwo gniazdowe jako narzędzie interpretacji rzeczywistości językowej*). Ob tem posebej poudari vlogo poljskega jezikoslovca Mirosława Skarżyńskiego, ki je metodologijo uveljavil kot osrednje orodje za analizo leksikalne sistematike. Sledi prispevek Elene Koria-kowcewe z naslovom *Profesor Mirosław Skarżyński o aktualnih vprašanjih teorije besedotvornih sestavov in metodah njihove analize* (rus. *Профессор Мирослав Скаржинский об актуальных проблемах теории словообразовательных*

гнезд и методах их анализа). V njem avtorica predstavi doprinos Mirosława Skarżyńskiego k razvoju metodologije stopenjskega besedotvorja. Slednji je namreč leta 1985 v poljsko jezikoslovje vpeljal stopenjski pristop in ga preizkusil na sodobnem poljskem gradivu, in sicer z analizo več kot 6000 stopenjskih tvorjenk. Prispevek prikazuje Skarżyńskiego kot utemeljitelja stopenjske analize na Poljskem, katere pomen sega onkraj teorije – v pedagoško prakso, leksikografijo in širšo slovenistično in slavistično jezikoslovno skupnost. Sledi prispevek Elene Lukashanets z naslovom *Besedotvorni sestavi v socialektih: težave in možne rešitve* (rus. *Словообразовательные гнезда в социолектах: проблемы и пути их решения*). Avtorica razpravlja o težavah pri identifikaciji in analizi besedotvornih sestavov v socialektih, in sicer v ruskem kriminalnem argoju. Zaključí, da je treba za analizo tovrstnih pojavov razviti posebne metodološke pristope, saj v socialektih besedotvorni sestavi pogosto nimajo linearne strukture in so močno odvisni od funkcionalno-pragmatičnih dejavnikov govorne skupnosti. Prvo poglavje zaključuje Branko Tošović s prispevkom *Virtualno stopenjsko besedotvorje* (*Virtualna stepenasta derivacija riječi*). V njem razišče načine analize »interakcije« besedotvorja z umetno inteligenco, umesti avtomatsko tvorbo kot novo poddisciplino besedotvorja ter opredeli mesto besedotvorja v t. i. virtualnem jezikoslovju. V zadnjem delu analizira konkretne primere avtomatsko generiranih besedotvornih sestavov.

Tretje poglavje *Stopenjsko besedotvorje med diahronijo in sinhronijo* je posvečeno teoretičnemu premisleku izgradnje besedotvornih sestavov, ki ga opredeljuje razmejitev med sinhronim in diahronim vidikom tvorbe. Metka Furlan v prispevku *Besedna družina s sinhronega in diahronega zornega kota* opredeli besedno družino kot relativen termin. Avtorica obravnava vprašanje, kateri jezikoslovni pogoji morajo biti izpolnjeni, da leksikalno enoto lahko štejemo v sinhrono besedno družino, in kateri za obravnavo znotraj diahrone besedne družine. Avtorica ob tem izpostavi pomen zavedanja o tem, da je vsak jezikovni pojav hkrati nosilec sinhronega in diahronega podatka. S podobnim problemom se na srbskem gradivu ukvarja Goran Milašin v prispevku *Besedotvorni nizi in problem razmejitve sinhronega stanja in diahronih procesov v besedotvorju* (srb. *Творбени ланци и проблем разграничавања синхронијског стања и дијахронијских процеса у дериватологију*). Avtor obravnava možno večsmerno motivacijo – zlasti v primeru nekaterih tvorjenk s predponskim obrazilom *po-* in nekaterih tujk – in ob tem opozori na nujnost jasnega

ločevanja med obema pristopoma, pri čemer pa ju ne gre obravnavati kot izključujočih, ampak komplementarnih.

Četrto poglavje *Stopenjsko besedotvorje in sodobno gradivo* predstavlja raziskave besedotvornih nizov oziroma stopenjskih tvorjenk v različnih slovanskih jezikih. Iwona Burkacka v prispevku *Dejavniki, ki vplivajo na strukturo in velikost poljskih besedotvornih sestavov* (polj. *Czynniki wpływające na strukturę i wielkość polskich gniazd słowotwórczych*) analizira vpliv besednovrstne pripadnosti besedotvornega izhodišča, njegove (ne)prevzetosti, dolžine in stilistične zaznamovanosti na število tvorjenk v besedotvornih sestavih in na dolžino besedotvornih nizov. Rajna Dragičević v prispevku *Semantično-derivacijski potencial glagola gledati* (srb. *Семантичко-деривациону потенцијал глагола гледати*) konfrontira stopenjske tvorjenke iz glagola *gledati* v štirih jezikih: v srbsčini, slovenščini, ruščini in bolgarščini. Sledi prispevek Martina Ološtiaka *Istostopenjske tvorjenke in besedotvorni nizi v slovaščini* (slš. *Slovotvorná paradigmatica a slovotvorné rady v slovenčine*), ki izpostavi tudi metodološke in terminološke vidike pri snovanju obeh vidikov tvorbe. Lidija Arizankovska v prispevku *Stopenjsko besedotvorje v makedonščini v sociolingvističnem kontekstu* (mak. *Градациско зборообразување во македонскиот јазик во социолингвистички контекст*) prikazuje bogastvo stopenjske tvorbe v makedonščini in poudarja njen pomen v publicističnem, medijskem in pogovornem jeziku. Prispevek Amele Šehović *Besedotvorno-semantični sestav pridevnika star v bosanskom jeziku* (bos. *Tvorbeno-semantičko gniјezdo pridjeva star u bosanskom jeziku*) prinaša analizo stopenjskih tvorjenk iz pridevnika *star*, pri čemer slovarsko gradivo razširi tudi s spletnimi besedili in s pomočjo študentske ankete. Ugotavlja prevladujočo besednovrstno pripadnost in besedotvorno vrsto znotraj posamezne tvorbene stopnje ter njihove besedotvorne pomene. Sledi analiza stopenjskih tvorjenk v okviru poljskega slovarja neologizmov, ki je vključena v prispevek Marie Wtorkowske *Stopenjske novotvorjenke v spletnem Slovarju poljskih neologizmov*. Cvetanka Avramova v raziskavi, naslovljeni *O mestu bolgarskih in čeških abstraktnih samostalnikov z obrazilom -(e)stv(o)/-stv(i)/-(c)tv(i) in njegovih različicah v besedotvornih gnezdi* (bolg. *За мястото на българските и чешките абстрактни съществителни с формант -(e)ств(о)/-ств(и)/-(c)tv(и) и неговите варианти в словообразователното гнездо*), primerja funkcijo navedenih tvorbenih obrazil. Sledi analiza črnogorskega narečnega gradiva – Sonja Nenezić v prispevku

Besedotvorno-semantični sestav leksema jad v črnogorskih narečnih slovarjih (čg. *Tvorbeno-semantičko gnijezdo leksema* jad u crnogorskim dijalekatskim rječnicima) pokaže, da črnogorsko narečno gradivo potrjuje veliko bolj pestro sliko – tako z vidika števila tvorjenk, različnih besedotvornih vrst kot strukture besedotvornih sestavov – kot sodobni črnogorski jezik oziroma njemu bližji jeziki. Gordana Štasni, Gordana Štrbac in Milan Ajdžanović v prispevku *Semantično-derivacijske značilnosti onomatopejskih besedotvornih sestavov v srbskem jeziku* (srb. *Семантичко-деривационе карактеристике ономафонетских гнезда у српском језику*) ugotavljajo, da so besedotvorni sestavi onomatopej v srbsčini zelo razvejani. Pomensko pa se razširjajo in prehajajo v abstraktna področja, npr. izražanje občutkov. Sledi prispevek Zinaide Kharitonchik *Semantika stopenjskih tvorjenk z letnimi časi kot izhodišči (na gradivu ruskega jezika)* (rus. *Семантика членов словообразовательных гнезд с циклическими именами в качестве вершин (на материале русского языка)*). Aleksey Nikitevich v prispevku *Modeliranje fragmentov besedotvornih sestavov in leksikografska praksa* (rus. *Моделирование фрагментов словообразовательных гнезд и практика лексикографирования*) izpostavlja leksikografski vidik oblikovanja besedotvornih sestavov, pri čemer se posebej posveti tudi (ne) vključevanju narečnega gradiva. Milica Mihaljević in Lana Hudeček v prispevku *Besedotvorje v Mrežniku in Jeni* (hrv. *Tvorba riječi u Mrežniku i Jeni*) prikazujeta način navajanja (stopenjskih) tvorjenk v novem spletnem slovarju hrvaškega jezika, imenovanem *Mrežnik*, ter pridevniških tvorjenk v slovarju jezikoslovne terminologije *Jena*. Sledi prispevek Marjetke Kulovec, Boštjana Jerka in Borisa Kerna *Stopenjske tvorjenke v slovenščini in sestavljene kretnje v slovenskem znakovnem jeziku*, ki konfrontira stopenjske tvorjenke v slovenščini s kretnjami v slovenskem znakovnem jeziku. Obravnava tvorjenke s pomenom vršilca dejanja, tvorjenke s konotativnim pomenom, feminine, svojilne pridevnike, skupna imena (tvorjenke z obrazilom -stvo) in manjšalnice. Nicol Janočková in Ivana Šrámeková se v raziskavi *Desetletni samorog je prvovrstni zaspanec: O (de)numeralni kompoziciji v slovaščini* (slš. *Desaťročný jednorožec je prvotriedny sedmospáč. O (de)numeralnej kompozícii v slovenčine*) osredotočata na položaj t. i. (de)numeralnih (kvazi)zložen, zloženih izpeljank in analitičnih leksemov v besedotvornih nizih. Poglavlje zaključuje Ľudmila Liptáková s prispevkom *Besedotvorni niz v jezikovni zavesti otroka* (slš. *Slovotvorný rad v jazykovom vedomí dieťaťa*), ki prikazuje, kako otroci zaznavajo in tvorijo besede v slovaščini.

Raziskava vključuje konkretne primere otroškega govora in kaže, da otroci intuitivno tvorijo nove besede po analogiji in logiki besedotvornih verig, še preden formalno osvojijo slovnične zakonitosti.

V podpoglavju *Besedotvorna produktivnost prevzetega besedja* najdemo tri prispevke, ki analizirajo besedotvorno produktivnost prevzetega besedja v ukrajinski, češki in kajkavskem knjižnem jeziku. Podpoglavje vpeljuje Larysa Kysliuk s prispevkom *Viri za verbalizacijo pojma v tvorbenem gnezdu: domače in prevzeto* (ukr. *Ресурси вербалізації поняття в словотвірному гнізді: нумоме і запозичене*). Avtorica analizira posledice konkuriranja in interakcije med domačimi in prevzetimi izraznimi možnostmi znotraj ukrajinskega besedotvornega sistema. Ob tem ugotavlja tesno povezanost med strukturo besedotvornih sestavov in družbenimi spremembami, kar dokazuje vpliv zunajjezikovnih dejavnikov na tvorbo besed in širši razvoj ukrajinske leksike. V prispevku *Besedotvorna paradigmatika anglicizmov v češčini* (č. *Slovotvorná paradigmatika anglicismů v češtině*) Ivana Bozděchová analizira izsamostalniške stopenjske tvorjenke, ki imajo v izhodišču češke anglicizme (npr. *image* – *imageový* – *imageově* – *image-ovost*), in jih primerja s stopenjskimi tvorjenkami z neprevzetim besedotvornim izhodiščem. Sledi raziskava Barbare Štebih Golub *Tvorbeni potencial germanizmov v kajkavskem knjižnem jeziku* (hrv. *Tvorbeni potenciali germanizama u kajkavskome književnom jeziku*). Prispevek se osredotoča na besedje, ki je bilo v rabi v severozahodni Hrvaški od 16. do sredine 19. stoletja.

Naslednje podpoglavje zajema tri prispevke s področja morfotaktike, natančneje kombinatorike priponskih obrazil v besedotvornih nizih. Andreja Žele, Nina Ledinek in Ines Voršič v prispevku *Med besedotvorjem in skladnjo: Kolo-kabilnost slovenskih glagolskih zvez tipa GlagPrisl in njihova sistemska pretvorba v zveze tipa PridSam* prikažejo medsebojno prepletenost besedotvorja in skladnje v smislu družljivosti besednih zvez, v katerih je samostalniško jedro izglagolsko in pridevniško določilo izprislovno. Predstavljene so tudi sistemske tvorbene zmožnosti izbranih netvorjenih glagolov in prislovov ter kombinatorika obrazil, ki jih te stopenjske tvorjenke izkazujejo. Značilnosti prvostopenjskih samostalniških izpeljank iz pridevniških podstav ter lastnosti dvo- in tripriponskih nizov, nastalih s prvostopenjskima obraziloma *-ica* in *-ec* prinaša članek Irene Stramljič Breznik *Značilnosti izpridevniških samostalniških izpeljank in tvorbeni kombinatorika obrazil -ica ter -ec v slovenščini*. Zadnji prispevek podpoglavja je raziskava Borisa Kerna *Izsamostalniški besedotvorni nizi v slovenščini z*

vidika morfotaktike. V njej najdemo morfotaktično analizo najpogostejših besedotvornih nizov s samostalniškim izhodiščem in analizo besedotvornih nizov, pridobljenih s pomočjo generativne umetne inteligence, in sicer ChatGPT-ja.

Peto poglavje *Stopenjsko besedotvorje na zgodovinskem gradivu* prinaša dva prispevka. Lidiia Hnatiuk v raziskavi *Izgubljeni besedotvorni sestavi v sodobnem ukrajinskem knjižnem jeziku* (ukr. *Втрачені словотвірні гнізда в сучасній українській літературній мові*) proučuje besedotvorne sestave, katerih stopenjske tvorjenke so bile značilne za staro ukrajinsko knjižno jezikovno tradicijo (14.–18. stoletje), vendar so jih v 19. stoletju začeli nadomeščati izrazi iz »ljudskega govora«. Članek temelji na analizi zgodovinskih in narečnih slovarjev ter osvetljuje pomembnost teh besedotvornih sestavov za razumevanje razvoja ukrajinske leksike in jezikovne identitete. Prispevek Andreje Legan Ravnika *Besedotvorni nizi v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja s slovničnega in slovarskega vidika* prinaša stopenjske tvorjenke, ki so večkrat zapolnjevale poimenovalne vrzeli v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. Obravnavane so s sinhronega vidika, pri čemer je bil pri analizi upoštevan tako formalistični (slovnični) kot pomenski (slovarski) vidik.

Šesto poglavje *Strojno luščenje stopenjskih tvorjenk* je posvečeno jezikovno-tehnološkemu vidiku tvorbe. Marko Pranjić in Senja Pollak v prispevku *Razvoj strojne morfološke segmentacije za slovenščino* (angl. *Advancements in Automatic Morphological Segmentation for Slovenian*). Avtorica in avtor na podlagi digitalizirane količine iz *Besednodružinskega slovarja slovenskega jezika (poskusni zvezek za iztočnice na B)* ocenjujeta učinkovitost različnih metod za samodejno segmentacijo morfemov. Jaka Čibej v prispevku *Metoda strojne gradnje arhetipskih besedotvornih dreves na podlagi slovenskega oblikoslovnega leksikona Sloleks* predstavlja prvi poskus strojne gradnje arhetipskih besedotvornih dreves v slovenščini na podlagi strojno identificiranih potencialno morfološko povezanih parov leksemov iz Slovenskega oblikoslovnega leksikona Sloleks.

Predzadnje, tj. sedmo poglavje sega na področje poučevanja jezika kot drugega in tujega jezika. Gjoko Nikolovski v prispevku *Stopenjsko besedotvorje v okviru kontekstualnega poučevanja slovnice slovenščine kot neprvega jezika* predstavi kontekstualni pristop k poučevanju besedotvorja pri slovenščini kot neprvem jeziku. Predlagani pristop temelji na sporazumevalnih kontekstih in vključuje stopenjsko metodo tvorjenja besed, s čimer se spodbuja celovitejša in učinkovitejša obravnava slovnične strukture jezika. Drugi prispevek

v poglavju je prispevek Sanje Miletić *Jezikovni transfer pri govorcih poljščine ob učenju srbsčine – na primeru tvorbenih družin glagolov gledati, misliti, govoriti in praviti* (srb. *Jezički transfer kod govornika poljskog jezika prilikom usvajanja srpskog jezika – na primeru tvorbenih porodica glagola gledati, misliti, govoriti i praviti*). Avtorica analizira napake, ki jih poljske študentke i srbistike pogosto delajo pri tvorbi in razumevanju stopenjskih tvorjenk iz pogosto rabljenih glagolov. Glavni vzrok za te napake je negativni jezikovni transfer, tj. nezavedno prenašanje pravil iz maternega jezika, ki rezultirajo v napaki.

V osmem poglavju *Terminologija s področja stopenjskega besedotvorja v slovanskih jezikih* najdemo *Slovarček terminov s področja stopenjskega besedotvorja v slovanskih jezikih* z definicijami najpogostejših terminov s področja stopenjskega besedotvorja v slovenščini in njihove ustrezničke v kar 14 jezikih: v beloruščini, bolgarščini, bosanščini, češčini, črnogorščini, hrvaščini, makedonščini, poljščini, ruščini, slovaščini, slovenščini, srbščini, ukrajinščini in v angleščini. Poglavje predstavlja pomemben prispevek k poenotenju terminologije na tem področju.

Monografijo zaključuje *Dodatek*, v katerem najdemo podatke o avtoricah i jih ter besedilo performansa *Besede brez državljanstva* Borisa Kerna in Katherine Stegnar, ki je bil izveden na 23. mednarodni znanstveni konferenci Komisije za besedotvorje, 17. septembra 2024, in tematizira stopenjsko besedotvorje in nacionalizem v jezikoslovju. Sledi še povzetek monografije v angleščini.

Uvodne vrstice velja zaključiti s poudarkom, da je pričujoče delo najboljše-nejša večjezična monografija s področja stopenjskega besedotvorja. Prinaša 36 raziskav, ki vključujejo kar 14 jezikov. Gre za pomembno spodbudo stopenjskim analizam v slovanskem jezikoslovnem prostoru, zlasti z okrepitvijo jezikovno-tehnoloških segmentov raziskav. Posebni doprinos monografije so večjezični in interdisciplinarni presek, poenotenje terminologije v *Slovarčku terminov s področja stopenjskega besedotvorja v slovanskih jezikih* ter vključitev slovenskega znakovnega jezika, ki razširja razmislek o tvorjenju onkraj govornih jezikov. Želim si, da bi knjiga služila kot izhodišče za nadaljnje primerjalne študije in kot praktičen vir za leksikografske, korpusne in pedagoške aplikacije stopenjskih analiz. Hkrati pa kot spodbuda za nadaljnjo popularizacijo metodologije stopenjskega besedotvorja, ki s širokim naborom tvorjenih besed daje celovitejši vpogled v besedotvorne in pomenotvorne mehanizme posameznih slovanskih jezikov.